

Karaçay Balkar Türkleri Abecesi ve Ses Bilgisi

Adilhan Adilođlu Pazartesi, 18 Eylül 2006 15:44 Karaçay-Balkar Türkçesi [bundan sonra kısaca KBT], Türk dilinin Kıpçak lehçesinin Karay, Kırym ve Kumuk şiveleriyle birlikte Hazar-Karadeniz grubunda yer almaktadır [1]. Sovyet Türkologlarından A.N. Samoyloviç'in Türk dili şynıflandırmasına göre KBT, Türk dilinin “z” kolunun “y” bölümünün “taw, bol-, kallan” grubuna girmektedir. Buna göre eski Türkçedeki “ta!” [dağ] yerine KBT’de “taw”, “ol” yerine “bol”, “kalan” yerine “kal!an” biçimleri kullanılır. KBT, kendisine has birtakım söz, ses ve gramer özelliklerine haiz olmakla birlikte genel olarak tipik bir Kıpçak şivesidir. KBT’nin diğer Kıpçak şivelerinden bazı farklı özellikler göstermesinin sebebi, bu şivenin eski tarihlerde Bulgar ve Ođuz Türkçesiyle bağlantısı olmasından ve komşu Kafkas kavimlerinin birtakım dil özelliklerinin tesirinde kalmasından kaynaklanmaktadır [2]. Eski Türkçedeki “adak~azak” [ayak] yerine KBT’de “ayak”, “ben” yerine “men” şeklinin kullanılması, söz bağlarında “d” yerine “t” sesinin, “g” yerine “k” sesinin kullanılması ...

[s. 143] Karaçay-Balkar Türkçesi [bundan sonra kısaca KBT], Türk dilinin Kıpçak lehçesinin Karay, Kırym ve Kumuk şiveleriyle birlikte Hazar-Karadeniz grubunda yer almaktadır [1]. Sovyet Türkologlarından A.N. Samoyloviç'in Türk dili şynıflandırmasına göre KBT, Türk dilinin “z” kolunun “y” bölümünün “taw, bol-, kallan” grubuna girmektedir. Buna göre eski Türkçedeki “ta!” [dađ] yerine KBT’de “taw”, “ol” yerine “bol”, “kalan” yerine “kal!an” biçimleri kullanılır. KBT, kendisine has birtakım söz, ses ve gramer özelliklerine haiz olmakla birlikte genel olarak tipik bir Kıpçak şivesidir. KBT’nin diğer Kıpçak şivelerinden bazı farklı özellikler göstermesinin sebebi, bu şivenin eski tarihlerde Bulgar ve Ođuz Türkçesiyle bağlantısı olmasından ve komşu Kafkas kavimlerinin birtakım dil özelliklerinin tesirinde kalmasından kaynaklanmaktadır [2]. Eski Türkçedeki “adak~azak” [ayak] yerine KBT’de “ayak”, “ben” yerine “men” şeklinin kullanılması, söz bağlarında “d” yerine “t” sesinin, “g” yerine “k” sesinin kullanılması ve söz bağlarındaki “y” sesinin “c” sesine dönüşmesi de Kıpçak lehçesinin ortak ve tipik bir özelliğidir. Bundan başka, KBT’nin kelime hazinesi de Kıpçak lehçesine ait sözlerden oluşmaktadır. Karaçaylılar hakkında tarihî ilk bilgiler, 1404 yılında Kafkasya’da bulunan Bađpiskopos Johannes de Galonifontibus’un notlarında geçmektedir. Galonifontibus, Karaçay Türklerinden “Kara Çerkes” şeklinde bahsetmekte ve “Kara Çerkeslerin kendilerine has bir dilleri ve yazıları olduğunu” söylemektedir. E.P. Alekseyeva’ya göre, XVII. Yüzyıl ortalarında Kafkasya’da bulunan Archangelo Lamberti’nin de Karaçaylılar için hem “Kara Çerkes” ve hem de “Karaçiolli” [Karaçaylı] adlarını kullanması, Galonifontibus’un iparet ettiği “Kara Çerkes”lerin Karaçaylılar olduğuna şüpheli şüphe bırakmamaktadır. Karaçay adamları, Galonifontibus’un “Kara Çerkeslerin kendi yazıları vardır” ifadesinden, Karaçaylıların XV. yüzyıl kadar eski Türk yazısını [runik] bildikleri ve kullandıkları sonucunu çıkarmaktadırlar [3]. Karaçay-Balkar topraklarındaki; Huma Arhız, Sutul, Ahmat-Kaya, Ýnal, Gynakızý, Temirtüz, Sarytüz, Tokmak-Kaya, Ishavat, Ullu-Dorbunla, Kalej, Tepikle, Bitikle, Ak-Kaya bölgeleri ile yine Kafkasya’da Koban ve Terek ýrmakları arasında geniş bir alanda eski Türk [runik] yazılı birçok yazı bulunmuştur. [s. 144] Soslanbek Y. Bayçora bu yazılardan 74 tanesini çözümlü ve bunların Bulgar Türklerine ait olduğunu delillerle ortaya koymuştur. Karaçay-Balkar Türkologlar, Galonifontibus’un “Kara Çerkeslerin kendi yazıları vardır” ifadesinden çıkardıkları “Karaçaylıların XV. Yüzyıla kadar eski Türk [runik] yazısını bildikleri ve kullandıkları” sözleri Kafkasya Bulgarlarından kalma eski Türk yazılarıyla kuvvetlendirmeye çalışmaktadırlar. Fakat, bu yazıların dil özellikleri her şeyden önce lâyyıkyla incelenmemiş ve bunların hangi yıllara ait olduğu kesin olarak ortaya konulmamıştır. Ayrıca, bugünkü veya bugünkü bir Karaçay-Balkar Türkçesiyle yazılmış [şözelimi XV. yüzyıldan kalma] eski Türk [runik] yazılı bir tap veya bir belge yoktur. Bu yüzden, Karaçay-Balkar Türkologların ileri sürdüğü bu görüþe karþın, Kafkasya’da özellikle de Karaçay-Balkar Türkleri bölgelerinde bulunan bu eski Türk yazıları, XV. yüzyıla kadar Karaçay-Balkarların eski Türk [runik] yazısını kullandıklarına delil sayılamaz. Eldeki bilgi ve belgelerden, Karaçay-Balkarların ilk olarak Arap harflerine dayalı bir alfabe kullandıkları anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılda Ýslam dinini kabul eden Karaçay-Balkar Türkleri aynı zamanda Arap alfabesiyle de tanınmışlardır. Üzerinde birtakım töre kararlarının yazılı olduğu 1715 tarihli Holam Yazıtı, Karaçay-Balkar Türkçesine ait Arap alfabesiyle yazılmış yazılardan biri olarak sayılmaktadır. Karaçay-Balkar Türklerinin yazılı edebiyatı çok geç dönemlerde başlamıştır. Bu yüzyıl Arap harflerine dayalı yazının kullanımını şynırlı olmuş ve pek yaygınlaşmamıştır. Karaçaylı Küçük Bayramuk Efendi [1772-1810] Haçir Efendi ve Balkarlı Muhammed’ül Varaki’nin Arap alfabesi ve Karaçay-Balkar Türkçesiyle yazılmış oldukları dini manzumeler ilk edebi eserlerdendir. Fakat eser sahipleri bu manzumelerini yayımlama imkanını bulamamışlardır. Bu manzumelerin bir kısmı ancak uzun yıllar sonra Türkiye’de yayımlanabilmiştir. Yine, Karaçay’da ve Nalçik þehrinde ilk ve orta medrese eğitimini aldıktan sonra Dađystan’da yüksek tahsil yapan Kart-curt köyü medresesi müderrisi Eldavur oğlu Geriy Şılpagar Efendi’nin [1857-1906] fıkyh, kelam ve hadis üzerine ondan fazla eser yazdığı bilinmektedir. Fakat bu eserler de yayımlanmamıştır. Geriy Şılpagar’ın ailesiyle birlikte Osmanlı Türkiyesi’ne göç ederken yanında getirdiği eserlerinin tamamı kaybolmuştur. Bu dönemde sadece, [s. 145] Karaçay-Balkar yazılı edebiyatının babası sayılan Kâzım Möçü’nün [1859-1945] Arap alfabesi ve Karaçay-Balkar Türkçesiyle yazdığı şiirlerinin yayımlandığı bilinmektedir. Müslümanlık temeli sayılan 32 Farzın manzûm bir şekilde anlatıldığı “Ýyman-Ýslam” [Ýman-Ýslam] adlı eseri 1909 yılında Dađystan’ın Temirhan-Pura [bugünkü Buynakskiy] þehrinde Arap harfleriyle ve Karaçay-Balkar Türkçesiyle yayımlanmıştır. Bu kitap sayılan Lokman Asanî el-Balkarî’nin “Kitâbü Mürpidi'n-Nisâ” [Kadının Rehber Kitabı] adlı eserinin son kısmında yayımlanmıştır. Bunun dışında, Kâzım Möçü’nün “Soltan-Hamit el-Çegemî” [Çegemli Soltan-Hamit] ikinci kitabı da 1918 yılında Arap yazısıyla ve Karaçay-Balkar Türkçesiyle Baksan-Kala’da yayımlanmıştır [6]. Teberca köyünde imamlık ve medrese hocası olan Ýsmail Akbay’nin [1877-1938], 1916 yılında Tiflis’te yayımladığı “Ana Tili” [Ana Dili] adlı kitabı da KBT ve Arap harfleriyle basılmış ilk matbu eserler arasındadır. Ýsmail Akbay’nin [Çokuna Efendi] “Ana Tili” adlı kitabında kendi yazdığı şiirler ve Ý.A. Krýlov’dan

KBT’ye çevirdiği hikâyeler yer almaktadır [6]. 1880’li yıllarda Safar-Aliy ve Navruz Orusbiy kardeşler KBT için bir Arap alfabesi düzenlemiş ve hatta KBT’nin kısa gramerini hazırlamışlardır. Fakat o dönemin imkansızlıklarından dolayı eser yayımlanamamıştır [7]. KBT için Arap alfabesi üzerine ilk ciddi ve ilmi çalışmaları yapanlar Karaçaylı Ysmail Akbay ve B. Ysmail Abay’dır. 1920 yılında Y. Akbay ve Y. Abay’ın birlikte hazırladıkları Arap harfli KBT alfabesinde 31 harf bulunmaktadır [8]. 1923 yılında Y. Akbay’ın yeniden düzenleyerek hazırladığı Arap harfli KBT alfabesinde ise 33 harf bulunmaktadır [9]. Fakat, Arap yazısı ve Karaçay-Balkar Türkçesiyle bu eserlerin yayımlandığı yıllarda, Karaçay-Balkar Türkçesi gerçek anlamda bir yazılı edebiyata sahip olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Çünkü bu dönemde medrese tahsili görmüş kişiler dışında, halkın tamamına yakını, yazılı edebiyat bir tarafa, okuma-yazma dahi bilmiyordu. Arap yazısına dayalı, Karaçay-Balkar Türkçesinin yazılı edebiyatı ancak 1920’li yılların ortalarında başlamıştır. 1922 yılında Battal-Papa [bugünkü Çerkesler] Rusça yayımlanmaya başlayan “Gorskaya Bednota” [Yoksul Dağlılar] gazetesinin bir sayfası Karaçay Türklerine ayrılmış ve bu sayfada Arap yazısı ve Karaçay-Balkar Türkçesiyle şiirler, makaleler ve haberler yayımlanmaya başlanmıştır. 19 Ekim 1924 yılında tamamı KBT ve Arap yazısıyla “Tawlu Capaw” [Dağlı Hayat] adlı ilk Karaçay gazetesi yayımlanmış, aynı zamanda, gerçek anlamda Karaçay-Balkar yazılı edebiyatının başlangıcıdır. 1925 yılında “Tawlu Carlıla” [Dağlı Fakirler] adını alacak olan bu gazete, Karaçay-Balkar yazılı edebiyatının tepekökünü ve en büyük rolü oynamıştır. Aynı [s. 146] dönemde, 1924 yılında Arap yazısı ve Karaçay-Balkar Türkçesiyle Moskova’da yayınlanan Karaçaylı pair Yssa Karaköt’ün [1900-1924] “Caññı Pigirle” [Yeni Şiirler] adlı kitabı, modern Karaçay-Balkar şiirinin ilk eseri sayılmaktadır. 1926 yılında “Tawlu Capaw” gazetesi ve diğer bütün matbuatın Latin alfabesine geçmesiyle Karaçay-Malkar yazılı edebiyatının gelişimi daha da hızlanmıştır [10]. KBT için ilk Latin alfabesi çalışmalarıyla Karaçaylı ressam ve pair Yslam Kırympavhal’dır [1864-1910]. Y. Kırympavhal 1908-1910 yıllarında KBT için bir Latin alfabesi hazırlamıştır. Fakat bu alfabenin uygulama alanı olmamıştır. Çünkü, 1900’lü yılların başlarında Rusya ve Kafkasya ünlü Latin alfabesiyle faaliyet gösteren bir matbaa yoktu. Bu yüzden 1900’lü yılların başlarında KBT ve Latin harfleriyle basılan herhangi bir kitap yoktur [11]. KBT için Latin alfabesi üzerinde asıl ciddi ve ilmi çalışmaları 1920’li yıllarda Umar C. Aliy ve Magomet Eney yapmışlardır. Karaçaylıların “Sultan Galiyev” i sayılan ve bilahare V. Lenin’le de yakını olan temas halinde olan Umar C. Aliy’ın [1895-1938] 1924 yılında yayımlanan “Caññı Karaçay-Malkar Elifbi” [Yeni Karaçay-Malkar Elifleri-Harfleri] ve Magomet Eney’ın aynı yıl yayımlanan “Malkar Alifbi” [Balkar Elifbesi-Alfabesi] adlı kitapları KBT ve Latin yazısıyla yayımlanmış ilk matbu eserlerdir [12]. Bilahare; Ysmail Akbay’ın genişleterek tekrar yayımladığı “Ana Tili” [Ana Dili, Batalpapinsk-1924] ve “Orus Tilden Karaçay Tilge Tılmaç Kitabı” [Rusça-Karaçayca Sözlük, Batalpapinsk-1926], Ashat Bici’nin [1900-1957] “Bilim” [1926], Azret Örtən’ın [1908-1937] “Caññı Cırıla” [Yeni Şarkılar-1927] ve [s. 147] Umar C. Aliy’ın hazırladığı Latin alfabesi üzerinde birkaç deşipik yapılarak son şekli verilmiş olan resmi KBT Latin alfabesi 1928 yılında aşıda transkripsiyon ile gösterilmiştir. “Erkinlikni Ciltinleri” [Hürriyetin Kıvılcıkları-1929], Umar C. Aliy’ın “Birlikde Tirlik” [Birlikte Dirlik-1929], Umar Bayramkul’ün “Karaçay Tilni Grammatikası” [Karaçay Dilinin Grameri-1930] ve Hasan Appa’nın [1904-1939] “Kara Kübür” [Kara Sandık, Mikoyan Bahar-1935] adlı eserleri KBT Latin alfabesiyle basılmış ilk matbu eserlerdir. Bu eserlerin KBT yazı dilinin tepekökünde ve yazılı edebiyatın gelişmesinde büyük katkısı vardır. KBT Latin alfabesiyle matbuat 1937-1938 yıllarına kadar devam etmiştir. Balkar Türkleri 1937 yılında, Karaçay Türkleri de 1938 yılında Rus [Kiril] alfabesi esaslı KBT alfabesini kabul etmişler ve dolayısıyla da bütün matbuat bu alfabeyle geçmiştir. Aslında Rus [Kiril] alfabesi 1938 yılından önce hatta 1917 Bolşevik ihtilalinden çok daha önce Karaçay-Balkar Türkleri tarafından bilinmekteydi. 1827 yılında Balkarların ve 1828 yılında da Karaçaylıların, Rus Çarlığı hakimiyetinden sonra Ruslar hemen kültür asimilasyonu çalışmalarına başlamışlar, [s. 149] Karaçay ve Balkar köylerinde son hızla okullarını açmışlardır. 1917 Bolşevik ihtilalinden önce Karaçay’ın 16 köyünde de Rus okulları açılmış ve öğretime başlanmıştır. Karaçay’daki ilk Rus okulu 1878 yılında Uçukan köyünde açılmıştır. Bu okulun ve dolayısıyla da bütün Karaçay’daki okulların öğretmeni olan Mois Aleynikov’un Karaçaylılardan birçok tarihi ve folklor malzeme toplayarak yazdığı makaleleri vardır. Yardımcı köyündeki Rus okulunun öğretmeni Nikolay Kiriçenko ise köyün ileri gelenlerinden olan Abdulkerim Hubiy’ın yardımıyla 1897 yılında ilk “Rus-Karaçay Sözlüğü”nü hazırlamıştır. Ancak bu sözlük imkansızlıktan dolayı basılmamış, bu eser orijinal haliyle halen muhafaza edilmektedir. Karaçaylı aydın kimseler, Karaçay’daki Rus okullarında Rusça öğretimin yanında bir de ana dilde de eğitim yapılması gerektiğini kavramışlar ve bu yönde birtakım çalışmalar yapmaya başlamışlar. Abdulkerim Hubiy’ın oğlu Ymmolat Hubiy, KBT için bir Rus [Kiril] alfabesi hazırlamıştır. Fakat, Karaçay’daki Rusça eğitim veren okullarda ana dilde eğitime izin verilmeyince bu alfabenin bir kullanım alanı olmamış, dolayısıyla da bu dönemde Rus [Kiril] harflerine dayalı bir alfabeyle Karaçay-Malkar Türkçesinde herhangi bir yazılı eser ortaya konulamamıştır. 1938 yılında Rus [Kiril] alfabesi esaslı KBT alfabesine geçilmiştir. Fakat çepitli tarihlerde bu alfabe üzerinde birtakım harf deşipiklikleri yapılmıştır. 1961 yılında Umar B. Aliy, A.Ü. Bozi, A.H. Sotta, M. Akbay, H.V. Bayramkul ve H.Y. Süyünç tarafından oluşturulan bir komisyon aşıdaki şekilde Rus harflerine dayalı 40 harften müteşkil bir KBT alfabesi hazırlamışlardır [15]. 1961 yılında ve daha sonraki tarihlerde yukarıdaki alfabe üzerinde yine birtakım harf deşipiklikleri yapılmış ve son olarak aşıda Rus [Kiril] esaslı KBT alfabesinde karar kılınmıştır. Rus [Kiril] alfabesi esaslı KBT alfabesine 1937-38 yıllarında geçilmiştir. Fakat de bu alfabe kullanılmaktadır. [s. 150] Ses ve Alfabe Bilgisi Rus [Kiril] esaslı KBT alfabesinde bir sertleştirme [J] bir de inceltme [L] ipareti olmak üzere toplam 38 harf vardır. Karaçay-Balkar Türkçesinde sekiz tane ünlü [a, e, ý, i, o, ö, u, ü] ve yirmi dokuz tane ünsüz [b, c, ç, d, j, f, g, h, h¹, h², h³, k, q, m, n, ñ, p, r, s, ş, t, ts, w, v, y, z, |] olmak üzere toplam 35 tane ses vardır. Ünlü Sesler 1. KBT’deki a sesi, arka damakta geniş-düz ve açık telaffuz edilir. Türkiye Türkçesindeki [bundan sonra kısaca TT] a sesiyle aynıdır. KBT’deki a sesinin Karaçay-Balkar Türkçesi Kiril Alfabesi’ndeki [bundan sonra kısaca KBTKA] karşılığı a harfidir. Sözelimi: a;0<0B~alamat [muhtemem], vs. Bunun dışında KBT’de [uzun a] sesi de yoktur. Hatta yabancı dillerden girmiş bazı sözlerdeki a sesi, KBT’de a sesine dönüşmektedir. Sözelimi: alam<âlem, alim<âlim, 2. KBT’deki e sesi, ön damakta, geniş-düz ve açık olarak telaffuz edilir. TT’deki e sesiyle aynıdır. KBTKA’daki karşılığı e ve M harfidir. Rus yazı dilinde söz başındaki e harfi ye şeklinde, M harfi ise e şeklinde telaffuz edilir. KBTKA’da ise her iki harf de e şeklinde telaffuz edilir. Karşılaştıkça meydan vermemek için söz başında daima M harfi kullanılır. Bunun dışındaki söz içerisinde daima e harfi kullanılır fakat yine e sesiyle telaffuz edilir. Zaten KBT’de söz baş

ye veya y sesi de yoktur. Sözelimi: M<535=~emegen [dev, yaratık], M387~egiz [ikiz], vs. Bunun dýpýnda KBT’de è [açýk e] ve é [kapalý e]sesleri de yoktur. 3. KBT’deki ý sesi, arka damakta, dar-düz ve orta açýklýkta telaffuz edilir. TT’deki ý sesiyle aynýdýr. KBTKA’daki karpýlýðý K harfidir. Sözelimi: K=4K@~ýndýr [harman]. 4. KBT’de i sesi, arka damakta, dar-düz ve orta açýklýkta telaffuz edilir. TT’deki i sesiyle aynýdýr. KBTKA’daki karpýlýðý 8 harfidir. Sözelimi: 8::8G~ilkic [sýryk]. 5. KBT’deki o sesi, arka damakta, yuvarlak ve orta açýklýkta telaffuz edilir. TT’deki o sesiyle aynýdýr. KBTKA’daki karpýlýðý o harfidir. Sözelimi: o=>^~onow [fikir, karar]. 6. KBT’deki ö sesi, ön damakta, yuvarlak ve orta açýklýkta telaffuz edilir. TT’deki ö sesiyle aynýdýr. KBTKA’daki karpýlýðý è harfidir. Sözelimi: QB3N@~ötgür [cesur, gururlu]. 7. KBT’deki u sesi, arka damakta, dar-yuvarlak ve orta açýklýkta telaffuz edilir. TT’deki u sesiyle aynýdýr. KBTKA’daki karpýlýðý C harfidir. Sözelimi: Sözelimi: C;;C~ullu [büyük, yüce]. [s. 15] KBT’deki ü sesi, ön damakta, dar-yuvarlak ve orta açýklýkta telaffuz edilir. TT’deki ü sesiyle aynýdýr. KBTKA’daki karpýlýðý N harfidir. Sözelimi: Sözelimi: N;NH~ülüp [pay]. Ünsüz Sesler 1. Çift dudak ünsüzleri [b, m, p]: KBT’deki b, m, p çift dudak ünsüzlerinin telaffuzu, TT’deki b, m, p sesleriyle aynýdýr. KBTKA’daki karpýlýkları 1, <, ? harfleridir. Sözelimi: 101CH~babuþ [ördek], <0<<0B~mammat [imece], ?0;0?0=~palapan [pehlivan, dev]. Karaçay-Bashan-Çegem-Holam-Býzýngý ađýzlarýndaki b ve p sesleri Çerek ađýnda sýzýcý f sesine dönüþür. Sözelimi: köb>köf [çok], vs. Fakat, b~p>f ses deðiþimi kesin bir kural deðildir. KBT’de bir de v sesi vardýr. KBTKA’daki karpýlýðý ^ harfidir. Sözelimi: B0^~taw [dað], vs. Eski Türkçe’deki ! sesiyle biten sözlere KBT’de v sesine dönüþmüþtür. Sözelimi: ta! [dað], ya!>haw [yað], sa!>saw [sað], vs. Bugünkü resmi KBTKA’da ^ [w] harfi olmasýna raðmen, günümüz KBT matbuatýnda sesi C [u] harfiyle gösterilmekte ise de, KBT’deki u sesi, u veya ü [uzun u] sesi deðildir. 1938-60 yıllarý arasýndaki matbuatta bu v sesi ^ [w] harfiyle gösterilirken daha sonralarý C [u] harfiyle gösterilir olmuþtur. Fakat bu durum teknik sebeplerden kaynaklanmaktadır. 2. Diþ-dudak ünsüzleri [v, f]: KBT’deki v, f diþ-dudak ünsüzlerinin telaffuzu, TT’deki v, f sesleriyle aynýdýr. KBTKA’daki karpýlýkları 2 ve D harfleridir. Sözelimi: 2@0G~vraç [doktor], D8B=0~fitna [fitne], vs. Fakat bu seslerin her ikisi de asli olarak KBT’de yoktur. KBT’deki v sesinin olduðu sözlere genellikle Rusça kaynaklýdır. Hata içerisinde v sesinin olduðu bazı Rusça kaynaklý sözlere, KBT’nin ses yapýsýna saðlayarak w sesine dönüþmüþtür. Sözelimi: samawar KBT’de asli olarak f sesi olmamakla birlikte; Rusça, Arapça, Farsça vs. yabancý dillerden girmiş bazı sözlere f sesi, hem konuşma dilinde, hem de yazı dilinde kullanılmaktadır. Sözelimi: fayton [fayton], fikir [fikir], vs. Fakat, genellikle Arapça ve Farsça kaynaklı sözlere f sesi, Karaçay-Bashan-Çegem-Holam-Býzýngý ađýzlarýnda p sesine dönüþür. Sözelimi: fayton>payton, fikir>pikir, vs. Öte yandan, yabancý dillerden girmiş bazı sözlere f sesi, Çerek ađýnda aynen korunur. Ayrýca, Karaçay-Bashan-Çegem-Holam-Býzýngý ađýzlarýndaki b ve p sesleri Çerek ađýnda f sesine dönüþür. [bkz. Çift dudak ünsüzleri]. Fakat, b~p>f dönüþümü konuşma dilinde [Çerek ađýnda] kullanılmakla birlikte KBT yazı dilinde kullanılmaz. 3. Diþ ünsüzleri [d, n, s, t, z, |]: KBT’deki d, n, s, t, z diþ ünsüzlerinin telaffuzu, TT’deki d, n, s, t, z sesleriyle aynýdýr. KBTKA’daki karpýlýkları 4, =, A, B, 7 harfleridir. Sözelimi: 4K409~dýday [korku ünlemi], =5=G0~nença [ne kadýn], A5A:5~seskek [telap, þüphe], B>B~tot [pas], 70@0=~zaran [zarar], vs. KBT’de ayrýca, TT’de olmayan, sýzýcý ts ve | [dz] sesleri de vardýr. Fakat [s. 152] bu sesler KBT’nin yalnız Çerek ađýnda görülür. Karaçay-Bashan-Çegem-Holam-Býzýngý ađýzlarýndaki ç ve c~j sesleri, Çerek ađýnda ts ve | [dz] seslerine dönüþür. Sözelimi: çýpçýk>tsýftsýk [serçe], [sepet], can>|an [can], col>|ol [yol], vs. Fakat, bu sesleri sanýldýđ gibi Çerek bölgesinde yapayan Balkanlarýn hepsi deðil, belli bir kýmý telaffuz etmektedir. Çerek ađýndaki ts sesinin KBTKA’daki karpýlýðý F harfidir. Fakat, KBT yazı dilinde ç>ts dönüþümü yoktur. Yani; tsýftsýk, tsetsen, vs. sözlere çýpçýk, çeten þeklinde yazýlýr. Öte yandan KBT yazı dilinde içerisinde F harfinin bulunduğu sözlere Rusça kaynaklıdır. Ayrýca, Çerek ađýndaki | [dz] sesinin KBTKA’da bir karpýlýðý yoktur ve KBT yazı dilinde bu ses kullanılmaz. 4. Diþ-damak ünsüzleri [c, ç, j, þ]: KBT’deki c, ç, j, þ diþ-dudak ünsüzlerinin telaffuzu, TT’deki c, ç, j, þ sesleriyle aynýdýr. KBTKA’daki karpýlýkları 46, G, 6, H harfleridir. Sözelimi: 46N465:~cücek [civciv], GKGE0=~çýçh’an [sýçan, fare], a456~adej [gem], H0HEK=~þaph’ýn [çýlgýn, deli], vs. Karaçay-Bashan-Çegem-Holam-Býzýngý ađýzlarýndaki c sesi, Çerek ađýnda | [dz] sesine dönüþürken [bkz. Diþ ünsüzleri], Holam-Býzýngý ađýzlarýnda v sesi bir kýmýnda j sesine dönüþmektedir. Sözelimi: carýk>jarýk [ýþyk, aydınlık], culduz>julduz [ýýldýz], vs. Ayrýca günümüzde Karaçay-Bashan-Çegem-Holam-Býzýngý Özerk Cumhuriyetindeki KBT yazı dilinde ve bütün matbuatta 46 [c] harfi yerine 6 [j] harfi kullanılmaktadır. Bunun dýpýnda, KBT’de yabancý dillerden girmiş sözlere j sesi hem konuşma dilinde, hem de yazı dilinde kullanılmaktadır. Sözelimi: jurnal [dergi], adej [gem], þibi [yepil biber], kýmýja [çýplak], ajým [þüphe], vs. 5. Ön damak ünsüzleri [g, h¹, k, l, r, y]: KBT’de g, k, l, r, y ön damak ünsüzlerinin telaffuzu, TT’deki g, k, l, r, y sesleriyle aynýdýr. KBTKA’daki karpýlýkları 3, :, ;, @, 9 harfleridir. Sözelimi: 35145H~gebdeþ [yemlik], :5:5~kekel [perçem], >10=~loban [köstebek], a910B~aybat [gösteriþli], vs. KBT’de bir de ön damak h¹ ünsüzü vardýr. Bu ses ayný k sesi gibi ön damakta teþekkül eden bir sestir. Sözelimi: h¹ora [doru], nartüh¹ vs. [16]. Ayrýca Rusça’dan girmiş bazı sözlere de ayný þekilde ön damak h¹ ünsüzüyle telaffuz edilir. Sözelimi: h¹imya [kimya], arh¹iv [arþiv], vs. KBT yazı dilinde h¹ ünsüzü için ayrýca bir harf belirtilmez. Bu sesin ve KBT’deki diðer h² ve h³ seslerinin KBTKA’daki karpýlýðý E harfidir. Çerek ađýnda bazı sözlere g>h¹ ses deðiþimi söz konusudur. Sözelimi: ketgen edi>keth¹en edi [gitmiþti]. Fakat bu g>h¹ deðiþimi kesin bir kural deðildir. Yine, Karaçay-Bashan-Çegem-Holam-Býzýngý ađýzlarýnda ince ünlü seslerden önce veya sonra daima ön damak k ünsüzü geldiði halde, Çerek ađýnda kimi zaman arka damak ünsüzü gelmektedir. Sözelimi: köz>qöz [göz], küzgü>qüzgü [ayna], vs. Fakat bu k>q ses deðiþimi de kesin bir kural deðildir. [s. 153] 6. Ön damak ünsüzleri [!, h², q, ñ]: KBT’deki !, h², ñ arka damak ünsüzlerinin tümü Anadolu’da konuşulan KBT’de olduðu halde, TT’nin yazı dilinde [Ýstanbul Türkçesinde] bu sesler kullanılmamaktadır. KBT’deki q sesi, TT’de kalýn ünlü sestem önce veya sonra kelen arka damak k sesidir. KBT’deki arka damak ünsüzlerinin KBTKA’daki karpýlýkları 3J, E, :J, =3 harfleridir. Sözelimi: a;3JKH~alýþ [dua, dilek], E>=HC~h’onþu [komþu], :J0;0:J~qalaq [tahta parçasý], :5=3~keñ [geniþ]. KBT’deki ! sesi, arka damakta teþekkül eden, eski Türkçedeki ! sesidir. Bu ses TT’de ð sesine dönüþmüþtür. KBT’deki h² sesi arka damakta, eski Türkçe’deki q sesinin sýzýcýlapra teþekkül eden bir sestir ve KBT’deki asýl h sesi budur. Sözelimi: qoç²ar [koç], h²urcun [cep], h²ýný [büyü], vs. KBT’de kalýn ünlü seslerden önce veya sonra daima arka damak q ünsüzü gelir. Sözelimi: qonaq [konuk], ayaq, [ayak], vs. Fakat, bu kurala uymayan sözlere de vardýr. Bunlar yabancý dillerden girmiş sözlere dir. Sözelimi: qýrdýk [çimen], qak [lapa], vs. KBT’deki ñ sesi, bütün Türk lehçelerinde olduðu gibi, arka damakta teþekkül eden, yumuþak ve tonlu bir ünsüzdür ve anca

ortasında ve söz sonunda kullanılır. Sözelimi: tañ [tan], keñ [genip], kañña [tahta], keññep [istipare, meclis], caññız [yalnız], toññuz [domuz], vs. Sonu n ve ñ sesleriyle biten sözlerin sonuna yönelme hal -la, -ge ekleri geldiğinde, hem söz sonundaki n sesi ñ sesine, hem de yönelme hal eklerinin başındaki ! ve g sesleri ñ sesine dönüpür. Sözelimi: men-ge>meññe~mañña [bana], sen-ge>seññe~sañña [sana], çeten-ge>çeteññe [sepete], katýn-la>katýñña [kadýna], vs. Ayný beklilde -lan, -gen sýfatfiil ekleri de -ñan, -ñen beklinde deđipir. Sözelimi: min-gen>miññen [binen], vs. KBT’de söz sonundaki ñ sesinin yazý dilindeki kullanýmýnda bir problem olmamakla birlikte, söz ortasýndaki ñ sesinin daha dođrusu ññ beklindeki ünsüz ikizleþmesinin yazýmýnda bazı problemler vardýr. Sözelimi KBT latin matbuatýnda toññuz [domuz] beklinde yazýlýrken, kiril matbuatýnda önceleri tonñuz [B>==3C7] beklinde, daha sonra ve günümüzde ise toñuz [B>=3C7] beklinde yazýlmaktadır. Ayný beklilde: caññız [yalnız]> canñız [460==3K7]> cañız [460=3K7], vs. Halbuki bu son B>=3C7 [toñuz] ve 460=3K7 [cañız] sözlerinin telaffuzu veya okunuþu toññuz ve caññız beklindedir. Yani, ikinci tekil þahýs iyelik eki ñ sesi hariç, söz ortasýnda geçen bütün ñ seslerinin olduđu yerde ünsüz ikizleþmesi vardýr ve vurgulu [peddeli] telaffuz edilir. Aslýnda bu gibi sözlerin KBT latin matbuatýndaki dođru yazýlýþý, KBT latin matbuatýndaki gibi olmalýdýr. Sözelimi: B>=3=3C7 [toññuz], 460=3=3K7 [caññız], vs. Veyahut da, KBT kiril yazý dilinde = [n] ve 3 [g] beklinde iki ayrý harfin yan yana getirilmesiyle [=3~ng] telaffuz edilen ñ sesini dođrudan karþýlayan, latin alfabesindeki ñ harfi gibi, tek bir harf getirilmeli ve söz ortasýndaki ññ ikizleþmesi ayný beklilde ññ beklinde yazýlmalýdýr. Öte yandan, ikinci tekil þahýs iyelik ñ ekinden sonra, yönelme hal -la, -ge ekleri ile ilgi hali -ný, -ni, -nu, -n ekleri geldiði [s. 154] zaman durum farklýdýr. Bu durumda yönelme hali -la, -ge eklerinin başındaki ! ve g sesleri ile ilgi hali -ný, -ni, -nu, -n eklerinin başındaki n sesi dođrudan düþer. Yani burada !, g, n>ñ ses deđiþmesi ve söz ortasýnda ññ ünsüz ikizleþmesi olmaz. Sözelimi: ata-ñ> ata-ñ-la>ata-ñ-a [baba-n-a], ata-ñ> ata-ñ-ný>ata-ñ-y [baba-n-yn], vs. Burada söz ortasýndaki ñ sesi vurgulu [peddeli] olarak telaffuz edilmez ve KBT kiril matbuatýnda da dođru olarak: 0B0=30~ataña, 0B0=3K~atañý beklinde yazýlýr. 7. Gyrtlak ünsüzü [h³]: KBT’deki h³ gyrtlak ünsüzünün telaffuzu, TT’deki gyrtlak h sesiyle ayný KBT’de h sesinin bulunduđu sözler yabancý kaynaklýdýr. KBT yazý dilinde h ünsüzü için ayrýca bir harf belirtilmez. Bu ses [ve diđer h¹ ve h² seslerinin] KBT’deki karþýlýđý E harfidir. Sözelimi: a9E09~ayhay [elbette, tabii ki], E0@~har [dantel], E0940~hayda [haydi], vs. 8.) [pç] ve / [ya, â] sesleri: KBT’de hiçbir beklilde I [pç] ve O [ya] sesleri yoktur. KBT’de bu seslerin olduđu sözlerin hepsi Rusça’dýr. Öte yandan O harfi, KBT’de asli olarak â [ince a] sesi olmamakla birlikte, Arapça ve Farsça’dan girmiþ bazı sözlerdeki â sesinin karþýlýđý olarak yazý dilinde kullanýlmaktadır. Sözelimi: :00<0@~kâmar [kemer], O78<~Kâzim, 3O^C@~gâwur, vs. Bunun dýþýnda, KBT yazý dilinde, bir sözde ya hecesi v veya bir sözde y ve a sesleri yan yana geliyorsa bu daima O [ya] harfiyle yazýlýr. Sözelimi: :J>O=~qoyan [tavþan], 4C=8O~duniya [dünya], vs. Dipnotlar [1] Öner, Mustafa., Bugünkü Kýpçak Türkçesi, TDK Yayýnlarý, Ankara, 1998, s. XXIII. [2] Baskakov A.N., Appaev A.M., Ahmatov Ý.H., Bayramkulov A.M., Boziyev A.Ü., Goçiyaeva S.A., Jaboyev M.T., Musukayev B.H., Sottayev A.H., Habiçev M.A., Karaçay-Malkar Tilni Grammatikasý, Nalçik, 1966, s. 8-9. [3] Hubiylaný M.A., Süyünçlaný A. Laypanlaný, K.T., Karaçay Literatura, Çerkessk, 1988, s. 9-10; Bayçorov, S.Y., Drevnie-Türkskie Pamyatniki Evropý, Stavropol, 1989, s. 9, 31-33; Hapayeva, S.M., Ýz Ýstorii Sozdaniya Karaçayevo-Balkarskoy Pismennosti, Problemy Ýstoriceskoy Leksiki Karaçayevo-Balkarskogo i Nogayskogo Yazýkov, Çerkessk, 1993, s. 137. [4] Hubiylaný vd., a.g.e., s. 10. [5] Töppeyev, A.M., Meçilaný Kâzim-Çygarmalarýný Ekitomluđu-I, Nalçik, 1989, s. 11-129; Balkan, Vedat., Kâzim Meçi’nin Dođumunun Ýýlý Anýsýna, Birleþik Kafkasya Dergisi, Sayý: 20, Eskiþehir, 1999, s. 35. [6] Hubiylaný vd., a.g.e., s. 50. [7] Hapayeva, a.g.e. s. 140. [8] Hapayeva, a.g.e., s. 138, 143. [9] Hapayeva, a.g.e., s. 143. [10] Bilimgotlaný Münir-Laypanlaný Raþid., Leninni Bayragý-Tuvganý Emda Ösüv Colu, Zamanný Avazý, Çerkessk, 1975, s. 162, 165-166. [11] Hubiylaný vd., a.g.e., s. 11. [12] Baskakov vd., a.g.e., s. 40; Hubiylaný vd., a.g.e., s. 11; Hapayeva, a.g.e., s. 145-146. [13] Aliyev, Umar., Karaçay, Çerkessk, 1991, s. 265. [14] Hubiylaný vd., a.g.e., s. 10-11. [15] Hapayeva, a.g.e., s. 148. [16] Habiçev M.A., Kratkij Grammatičeskiy Oçerk Karaçayevo-Balkarskogo Yazýka [Teniþev, E.R., Goçiyaeva S.A., Süyünçev H.Ý., Karaçay-Malkar-Orus Moskova, 1989], s. 89:808-809.

Adilhan Adilođlu, Karaçay-Balkar Türkçesi Alfabeti ve Ses Bilgisi, Türk Dünyasý Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayý: 13, Ankara, 2002 s. 143-15